

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2009 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2010

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2009

2

Vilnius 2010

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2009

2

Vilnius 2010

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

K o n f e r e n c i j o s

ĮSPŪDŽIAI IŠ KULTŪROS PAVELDO TYRINĖTOJŲ KONFERENCIJOS BALSTOGĖJE

2009 m. spalio 1–3 d. Balstogėje vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Senosios Respublikos daugiakultūrinio paveldo tyrimų būklė“ (*Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*). Konferencijos garbės globėjas buvo Balstogės universitetas jo rektorius Jerzy Nikitorowicziaus asmenyje, konferencijos mokslinį komitetą sudarė Balstogės universiteto istorikų profesūra, o tiesioginiai organizatoriai buvo šio universiteto Europos kultūros paveldo tyrimų instituto Vidurio Rytų Europos tyrimų centro darbuotojai Wojciechas Walczakas ir Karolis Łopateckis. Konferencijoje dalyvavo daug įvairių Lenkijos mokslo ir valstybės valdymo institucijų darbuotojų, tyrinėtojų iš Lietuvos, Baltarusijos, Latvijos, Švedijos, Ukrainos, taip pat Lenkijos kultūros institucijų užsienyje (Lenkų biblioteka Paryžiuje) darbuotojai.

Marga konferencijos pranešėjų sudėtis lėmė ir labai plačią aptartų temų įvairovę. Vis dėlto pagrindinė konferencijos kryptis, planuota ar savaime susiklosčiusi, buvo lenkiškojo kultūros paveldo būklė už dabartinės Lenkijos valstybės ribų. Konferencijos pavadinime skelbto daugiakultūrinio paveldo pasigesta jau po pirmosios konferencijos dienos pranešimų. Konferenciją pradėjusi Lenkijos kultūros ir tautinio paveldo ministerijos darbuotoja Dorota Janiszewska pristatė šios ministerijos Kultūros paveldo departamento planingai organizuojamus darbus, nuveiktus tiriant, inventorizuojant ir propaguojant lenkiškąjį kultūros paveldą, esantį už Lenkijos valstybės ribų. Šių darbų sąrašas toks didelis ir išspūdingas (vien leidinių, kuriuose įvairiais aspektais nagrinėjamas šis paveldas, 4 serijos), kad nėra galimybių jį detalčiau čia pristatyti.

Po to buvo perskaityti keli pranešimai, kuriuose pristatyti kapinių ir antkapių, taip pat epigrafikos ir heraldikos paminklų Vakarų Ukrainoje tyrimai. Prie jų derėjo ir Jano Skłodowskio (Meno istorikų draugija, Varšuva) pranešimas „Senosios Žemaitijos kapinės“. Diskusijų metu Krzysztofą Zającas (Jogailos universitetas Krokuvoje) atkreipė dėmesį, kad nors konferencija skirta daugiakultūriam paveldui, visi pranešėjai kalbėdami demonstravo tik lenkiškojo paveldo objektus, visai neaptardami galimo jų daugiakultūriškumo ir nutylėdami kitų kultūrų paveldą Vakarų Ukrainoje ar Žemaitijoje. Vienintelis iš pranešėjų į šią pastabą reagavęs J. Skłodowski aiškino, kad jis kalbėjęs apie XIX a. – XX a. pradžios lenkakalbius įrašus kapinių paminkluose, o tai esą nebūtinai yra tik lenkiškasis kultūros paveldas. Pritariant pastarajai minčiai,

teko pastebėti, kad Žemaitijos kapinių tyrimams vis dėlto pritrūko kompleksiško, nepagrįstai buvo ignoruoti, o gal nepastebėti to paties laikotarpio lietuviškieji antkapių įrašai.

Konferencijos darbas vyko dviejose sekcijose, todėl apie kai kuriuos pranešimus galima spręsti tik iš paskelbtų pranešimų tezių leidinyje „Streszczenia referatów międzynarodowej konferencji naukowej „Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej“ (Białystok, 2009). Pastebimas vis didėjantis Lenkijos paveldotyrininkų susidomėjimas Latvija. Danuta Bilikiewicz-Blanc (Biblioteka Narodowa Varšuvoje) aptarė bendrą daugiaamžę Lenkijos ir Latvijos praeitį. Pranešėja pateikė pluoštą įdomių lenkų gyvenimo Latvijos žemėse ir jų kultūrinės veiklos XX a. faktų. Tačiau iki XX a. ji atėjo beviltiškai klaidžiodama bendroje Lenkijos, Lietuvos ir Livonijos istorijoje, visiškai nematydama ar nesuprasdama sudėtingų valstybinių Lietuvos ir Lenkijos santykių Livonijoje ir jų išraiškos – dvišaldystės. Pranešėjai Lietuva Livonijoje nebuvo, kas visiškai neatitinka istorinės tikrovės. Dvi latvių tyrinėtojos, Ruta Kaminska (Latvijos mokslų akademija, pranešimas „Lenkų menininkai ir XVIII–XIX a. Rytų Latvijos meninis paveldas“) bei Kristine Ogle (Latvijos mokslų akademija, pranešimas „Jėzuitų įnašas į Latvijos architektūros paveldą: tyrimų tradicijos ir šaltiniai“), pateikusias įdomią faktografinę savo temų medžiagą, ją vėlgi Latvijos mokslui vis dar tradiciškai interpretavo kaip lenkišką įnašą į Latvijos istoriją, visiškai ignoruodamos Lietuvos faktorių tyrinėjimuose reiškiniuose.

Viena konferencijos sekcija buvo skirta kilnojamosios polonikos – rankraščių, knygų, ikonografinės medžiagos ir pan., – paieškų užsienio saugyklose rezultatų pristatymui. Lenkijos mokslo institucijos ir pavieniai tyrinėtojai jau seniai plačiai vykdė polonikų paieškas įvairių šalių saugyklose bei nuolat skelbia informaciją apie tokių paieškų rezultatus. Iš konferencijos pranešimų susidaro įspūdis, kad lenkų mokslininkai pastaruoju metu itin aktyviai dirba Švedijos saugyklose. XVII–XVIII a. karų metu Švedijos kariuomenė iš Abiejų Tautų Respublikos išvežė daug įvairių kultūros vertybių: knygas, archyvus, ikonografinę ir kartografinę medžiagą. Konferencijoje ne kartą juokauta, kad gal gerai, jog ta medžiaga atsidūrė Švedijoje ir nežuvo įvairių sukrėtimų, ištikusių valstybes – Abiejų Tautų Respublikos palikuones, metu. Švedija išsaugojo kalbamus turtus ir šiuo metu sudaro palankiausias sąlygas juos tyrinėti. Kaip sakyta, lenkų tyrinėtojai naudojasi sudarytomis sąlygomis, tik, aišku, lietuvišką medžiagą dažnai įvardija kaip lenkišką.

Kalbamoje sekcijoje buvo perskaityti du Lietuvos mokslininkų pranešimai. Gediminas Lesmaitis (Lietuvos istorijos institutas) kalbėjo apie Lietuvos Metrikos medžiagą, apie lenkų samdinius Lietuvos kariuomenėje valdant Žygimantui Augustui, o šios informacijos autorius Zigmantas Kiaupa (Vytauto Didžiojo universitetas) sekė XIX–XX a. išdraskytų Lietuvos miestų senųjų archyvų likimą ir postulavo poreikį parengti tokių archyvų medžiagos sąvadą.

Kai kuriuose kituose pranešimuose taip pat buvo gausu lituanistinės medžiagos. Antai Antonis Mironowicz (Balstogės universitetas) pranešė apie Respublikos stačiatikių bažnyčios istorijos šaltinius Sankt Peterburgo saugyklose, Natalia Mizerniuk-Rotkiewicz (Maskva–Varšuva) pristatė Vilniaus senienų muziejaus istorijos medžiagą, esančią Rusijos valstybės bibliotekoje Maskvoje, Krzysztofą Filipowas (Balstogės universitetas) kalbėjo apie numizmatikos rinkinius LDK rusėniškiosiose (baltarusiškose) žemėse.

Lituanistikos buvo ir kitos sekcijos pranešimuose. Žinoma architektūros tyrinėtoja Maria Kałamajska-Saeed (Lenkijos mokslų akademija, Varšuva) pranešime „Atlantidos perlai – inventorinė apskaita Baltarusijoje“ pristatė savo ekspedicijų į Baltarusiją, tiriant LDK laikų Vilniaus vyskupijos bažnyčias, rezultatus. Kaip teigė pranešėja, sąvoka *Atlantidos perlai* turi padėti dabartinės Lenkijos visuomenei suvokti, kokia nepaprastai įvairi ir stulbinančiai įdomi yra esminė Respublikos palikimo dalis, tiek daug metų buvusi už jos pažinimo ribų, kad praktiškai ir dabar dar neegzistuoja kasdienėje sąmonėje. Jei į šį teiginį vietoj Lenkijos įrašysime Lietuvą, jis irgi bus visiškai teisingas ir parodys mūsų visuomenės ir tyrinėtojų žinių apie LDK laikų meną ir apskritai kultūrą didžiules spragas.

Kitą Lietuvos istoriografijos spragą priminė Sławomiro Godęko (Kardinolo S. Wyszyńskiego universitetas Varšuvoje) pranešimas „III Lietuvos Statutas po padalijimų – Lietuvos teisės palikimo tyrimų būklė“. Nesigilinant į pranešimo turinį (disponuojame tik jo santrauka), reikia pasakyti, kad III Lietuvos Statuto funkcionavimas po Respublikos žlugimo, kaip ir daugybė kitų Lietuvos senosios teisės istorijos klausimų Lietuvoje nėra tyrinėjami. Vienas kitas Lietuvos senosios teisės tyrinėtojas ir grupė istorikų, susitelkusių tyrinėti I Lietuvos Statutą, negali aprėpti labai plačių senosios Lietuvos valstybės ir teisės istorijos tyrinėjimo barų. Pastaruoju metu jau randasi LDK valstybinės sandaros tyrinėjimų, kurių autoriai yra Lietuvos istorikų jaunosios kartos atstovai (R. Šmigelskytė-Stukienė, R. Jurgaitis, M. Sirutavičius ir kt.), o teisės istorija tik laukia didesnio susidomėjimo ja.

Taigi, kalbama konferencija parodė didelį Lenkijos mokslininkų ir valdžios institucijų susidomėjimą lenkiškuoju paveldu, esančiu už Lenkijos valstybės ribų, tam tikrus sunkumus interpretuojant šį paveldą ne tik kaip lenkiškąjį, bet kaip bendrą dviejų ar daugiau buvusios Abiejų Tautų Respublikos tautų paveldą. Ji taip pat atskleidė Lietuvos valstybės ir tyrinėtojų vis dar nepakankamą dėmesį analogiškam lietuviškajam paveldui, taip pat Lietuvos istoriografijos spragas.

Zigmantas Kiaupa

TARPTAUTINĖ MOKSLINĖ KONFERENCIJA „LIUBLINO UNIJA: IDĖJA IR TĘSTINUMAS“

2009 m. lapkričio 19–20 d. vyko tarptautinė mokslinė konferencija „Liublino unija: idėja ir tęstinumas“, kurią organizavo Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Lietuvos istorijos institutas, Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, Lenkų institutas Vilniuje, VšĮ „Vita Antiqua“, parėmė Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija prie Lietuvos Respublikos Prezidento kanceliarijos bei Lietuvos mokslo ir studijų fondas.

Šiomet sukanka 440 metų nuo esminio senosios Lietuvos valstybės istoriniam vystymuisi įvykio – Liublino unijos (1569 m.), sujungusios Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę ir Lenkijos Karalystę į vieną valstybę – Abiejų Tautų Respubliką. Šis istorinis įvykis pakeitė visos Vidurio ir Rytų Europos geopolitinę padėtį, kuriam laikui sustabdė Maskvos Rusijos ekspansiją.

Šiam istoriniam įvykiui pažymėti buvo skirta paroda „Liublino unija ir jos epocha Jano Matejkos kūryboje“, atidaryta konferencijos išvakarėse. Joje su kitais garbingais svečiais dalyvavo ir konferencijos prelegentai.

Į tarptautinę konferenciją aptarti Liublino unijos istorinio bei kultūrinio konteksto ir poveikio tolesnei dviejų valstybių raidai susirinko šešių šalių (Lietuvos, Lenkijos, Baltarusijos, Ukrainos, Austrijos ir Vokietijos) mokslininkai, svarstę aktualius Lietuvos bei Lenkijos istorijos klausimus visos Europos XIV–XVIII a. raidos kontekste. Iki šiol Lietuvoje platesnės tarptautinės diskusijos šia tema nėra buvę, todėl greta mokslinės prasmės toks forumas neabejotinai turėjo didelę pažintinę, visuomenės edukavimo reikšmę.

Konferenciją atidarė Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų direktorius Vydas Dolinskas, sveikinimo kalbą pasakė Lenkų instituto direktorė Malgorzata Kasner. Po to žodis buvo suteiktas konferencijos globėjui Mečislovui Jučui, perskaitytos negalėjusių dalyvauti renginyje kitų konferencijos globėjų – Klauso Zernacko ir Julijuszo Bardacho – kalbos.

Konferencijos pranešimai pagal tematiką buvo suskirstyti į keturis posėdžius, pradedant XIV a. pabaigoje užgimusiomis politinėmis preliudijomis, aptariant kelių šimtmečių geopolitinę Europos situaciją karo veiksmų akivaizdoje, pačios Unijos pasirašymo vietos pristatymu ir aplinkybių aptarimu, XVI a. vidurio ekonominiu ir kultūriniu kontekstu ir baigiant šio istorinio fakto raiška XVIII a. Abiejų Tautų Respublikoje.

Pirmajam posėdžiui vadovavo Ingė Lukšaitė ir Darius Vilimas.

Rimvydas Petrauskas (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas), apžvelgdamas nuo XIV a. pabaigos besiklosčiusius Lietuvos ir Lenkijos santykius, ėmus Lenkiją valdyti Vladislovui II Jogailai, aptarė socialines ir politines Liublino unijos prielaidas: Mathiasas Niendorf as (Greifsvaldo universitetas) iškėlė klausimą, ar Liublino uni-

ja atvėrė savitus lietuvių ir lenkų kelius Europos istorijoje. Andrejus Januškievičius (Baltarusijos teisės institutas) teigė, kad Liublino unija buvo vienintelė išeitis iš krizinės padėties, kurią iš dalies lėmė Lietuvos valdančiojo elito pasyvumas Livonijos kare.

Ryszardas Szczygiełis (Liublino Marijos Kiuri-Sklodovskos universitetas) kalbėjo apie vietą, kur XVI a. 7-ajame dešimtmetyje buvo sudaryta Lenkijos ir Lietuvos unija, keldamas klausimą, kodėl tam pasirinktas Liublinas, o ne anksčiau siūlytas Parčėvas ar Voluinė. Šią temą toliau vystė Grażyna Jakimińska (Liublino muziejus), pristatydama svarbiausias su unija susijusias Liublino vietas – rūmus, bažnyčias, gyvenamuosius didikų namus, kuriuose buvo apsistoję unijos dalyviai.

Jūratė Kiaupienė (Lietuvos istorijos institutas) išskėlė LDK teritorinio vientisumo suardymo 1569 m. problemą Liublino unijos istoriografijos kontekste, o Jeleną Rusiną (Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Istorijos institutas) atskleidė Ukrainos tyrinėtojų požiūrį į Liublino uniją.

Antrajam posėdžiui vadovavo Andrzejus B. Zakrzewskis ir Ramunė Šmigelskytė-Stukienė.

Ingė Lukšaitė (LII) perskaitė pranešimą „Liublino unija ir identitetų kaitos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. antrojoje pusėje“, nagrinėdama įvairias luominės „politinės tautos“ grupes ir skirtingas jų politines orientacijas; Henrykas Wisniewski (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas) išanalizavo LDK bajorų požiūrį į uniją bendrai ir į Lenkijos Karalystę atskirai, o Gitana Zujienė (LII) atkreipė auditorijos dėmesį į lietuvių pastangas išsaugoti Lietuvos didžiojo kunigaikščio titulą ir pakėlimo ceremoniją.

Keli popietiniai pranešimai buvo skirti teritoriniams pokyčiams, vykdytiems iki sudarant uniją ir paspartinusiems Lietuvos ir Lenkijos sutarties pasirašymą, t. y. Lietuvos teritorijų – Palenkės ir Voluinės – atplėšimo ir inkorporavimo į Lenkijos sudėtį problemoms: Dorota Michaluk (Torunės Mikalojaus Koperniko universitetas) aptarė Palenkės inkorporavimo į Lenkijos Karalystę 1569 m. aplinkybes, priežastis ir padarinius; Tomaszas Kempa (Torunės Mikalojaus Koperniko universitetas) atskleidė Voluinės didikų ir bajorų požiūrį į Liublino uniją, priešingą lietuvių didikų interesams; jo temą papildė Natalia Starčenko (Ukrainos nacionalinės mokslų akademijos Michailo Hruševskio archeografijos ir šaltinių tyrimo institutas), kalbėjusi apie Voluinės regionalizmo įteisinimą praėjus keliems dešimtmečiams po Liublino unijos.

Pirmosios dienos posėdį baigė Janas Dziegielewski (Varšuvos kardinolo Stefano Višinskio universitetas), išryškindamas sprendėjų atsakomybę už Abiejų Tautų Respubliką XVI a. pabaigoje ir XVII a. bei tų sprendimų prieštaringumą, vadovaujantis ne karališkos valdžios stiprinimu, o savais, giminystės ryšiais paremtais interesais ir grupuočių dominavimu politiniame Respublikos gyvenime.

Trečiajam posėdžiui vadovavo Andrejus Januškievičius ir M. Niendorf.

Pirmąjį antrosios dienos pranešimą apie didikų kovas dėl LDK respublikos ir pasipriešinimą unijai perskaitė Darius Kuolys (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas); Andrzej Rachuba (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas) atskleidė Lietuvių požiūrį į integraciją Abiejų Tautų Respublikoje kaip tapatybės gynimą, siekiant dualizmo, o ne priklausomumo nuo kitos valstybės. Darius Vilimas (LII) apžvelgė LDK po Liublino unijos, nagrinėdamas „bajorų tautos“ susidarymo ir „bajoriškosios demokratijos“ problemą, kritiškai vertindamas vyravusią nuostatą, kad bajorai linko prie sąjungos su Lenkijos bajorais bendram pasipriešinimui magnatams. Bogusławas Dybaśas (Lenkijos mokslų akademijos Mokslo centras Vienoje) aptarė Livonijos statusą, jai esant Lenkijos ir Lietuvos valstybės sudėtyje.

Trys paskutiniai trečiojo posėdžio prelegentai daugiau dėmesio skyrė politiniam Liublino unijos paveldui: A. B. Zakrzewski (Varšuvos universiteto Teisės istorijos institutas) nagrinėjo klausimą, ar Lietuva Abiejų Tautų Respublikoje buvo valstybė, ar provincija, apibrėžęs laikotarpį nuo Liublino unijos iki Didžiojo seimo; Andrejus Matsukas (Baltarusijos nacionalinės mokslų akademijos Istorijos institutas) atskleidė LDK bajorų požiūrį į Liublino uniją Augusto III valdymo laikais; R. Šmigelskytė-Stukienė (LII) pagrindė Liublino unijos idėjos tęstinumą LDK konfederacijose Stanislovo Augusto valdymo laikotarpiu, teigdama, kad visą XVIII a., iki pat valstybės sužlugdymo LDK bajorija siekė išlaikyti Liublino unijos idėja paremtus Lietuvos ir Lenkijos santykius.

Ketvirtajame konferencijos posėdyje, kuriam vadovavo Rimvydas Petrauskas, akcentuotas kultūrinis Liublino unijos kontekstas ir šios epochos atspindžiai vėlesnėje grožinėje literatūroje. Jūratė Trilupaitytė (Lietuvos kultūros, filosofijos ir meno institutas) pristatė Liublino unijos atgarsius LDK muzikiniame gyvenime, kuris po unijos pamažu ėmė silpnėti; buvo perskaitytas Marcelio Kosmano (Poznanės Adomo Mickevičiaus universitetas) pranešimas apie Jogailaičių ir Vazų laikų Lietuvos įvaizdį Henryko Senkevičiaus kūryboje.

Konferenciją užbaigė Januszas Ekesas (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas), nutiesdamas tiltą tarp 1569 m. Liublino ir 2009 m. Briuselio, keldamas vakarietiškos tapatybės klausimą.

Auditoriją sudarė daugiau kaip 200 žmonių – mokslininkai, akademinis jaunimas, istorijos mokytojai, kultūros darbuotojai, bibliotekininkai. Kai kurie jų kartu su mokslininkais įsitraukė į aktyvią diskusiją, kas dar kartą įrodė, kad Lietuvos ir Lenkijos istorinės sąjungos klausimas tebekelia susidomėjimą ir šiandien.

Konferencijos dalyviams organizuota ekskursija po atkuriamus LDK Valdovų rūmus ir senosios muzikos ir šokio ansamblio „Banchetto musicale“ koncertas.

Konferencijos medžiagą numatyta publikuoti.

Daiva Steponavičienė